

АНАЛІТИЧНІ ФОРМИ Й КОНСТРУКЦІЇ ЯК ТРУДНОЩІ В ЗАСВОЄННІ ГРАМАТИКИ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Косьміна В.Ю. (Харків)

Стаття присвячена аналітичним формам і конструкціям російської мови. Проаналізовано основні прояви аналітизму у граматичній системі сучасної російської мови. Аналітичні форми й конструкції визначено як граматичні труднощі у вивченні мови іноземними студентами. Виявлено основні труднощі засвоєння ними аналітичних форм і конструкцій та запропоновано оптимальний підхід до їх подолання.

Ключові слова: аналітичні тенденції, аналітичні форми й конструкції, граматична система, граматична структура, сучасна російська мова як іноземна.

Косьміна В.Ю. Аналитические формы и конструкции как трудности в усвоении грамматики иностранного языка. Статья посвящена аналитическим формам и конструкциям русского языка. Проанализированы основные проявления аналитизма в грамматической системе современного русского языка. Аналитические формы и конструкции определены как грамматические трудности в изучении языка иностранными студентами. Выявлены основные трудности усвоения ими аналитических форм и конструкций и предложен оптимальный подход к их преодолению.

Ключевые слова: аналитические тенденции, аналитические формы и конструкции, грамматическая система, грамматическая структура, современный русский язык как иностранный.

Victoriya Kosmina. Analytical forms and constructions as difficulties in mastering the grammar of a foreign language. The article is devoted to analytical forms and constructions of the Russian language. The relevance of the work, which is explained by the strengthening of analytical trends in modern Russian, is substantiated. Analytical forms and constructions are defined as grammatical difficulties in language learning by foreign students. The main manifestations of analyticism in the grammatical system of the modern Russian language are analyzed. The main difficulties of assimilation of analytical forms and structures are revealed. The optimal approach to overcome such difficulties is proposed. The main means to overcome the difficulties associated with the assimilation of analytical forms and structures of the language, as well as the

means for forming grammatical skills are: preliminary listening to the material, imitating in speech, the uniformity of phrases and the regularity of their repetition, action by analogy, “relative” error-free actions, various methods automation and speech performance. The introduction of a new grammatical phenomenon is based on a communicative approach to language learning. At the stage of presentation of analytical forms and constructions, attention should be paid to the formulation of rules-instructions and rules-generalizations, which must be built in accordance with the following requirements: functional orientation, adequacy, scientific, generalization, accessibility, and guidance. Taking into account the peculiarities of the Russian language grammar structure, the existence of analytical forms and constructions, difficulties in their study as well, it is expedient to introduce a presentation of new grammar constructions using additional tables and systematizing the material periodically.

We are convinced that in educational materials for foreign students, each language fact must receive a detailed methodological description in different plans: from the point of view of its place in the system of language phenomena, functioning in speech, use in receptive and productive speech actions, “servicing” communicative tasks, conditionality non-linguistic factors, correlation with the facts and the system of the native language for the student.

Key words: analytical forms and constructions, analytical trends, grammatical structure, grammatical system, modern Russian as a foreign language.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Вивчення будь-якої мови містить кілька аспектів, одним із яких є граматики. Опанування граматики та правильне оформлення висловлювання, а також розпізнавання граматичних форм в усному мовленні та письмі здійснюється завдяки сформованості граматичних навичок. Засвоєння граматики російської мови викликає багато труднощів у інофонів. Зокрема, певні утруднення пов’язані з вивченням аналітичних форм і конструкцій російської мови іноземними студентами.

Актуальність роботи пояснюється посиленням аналітичних тенденцій у сучасній російській мові; пов’язаними з цим процесом граматичними труднощами у вивченні мови іноземними студентами; усвідомленням важливості правильного формування граматичного механізму мовлення.

Мета нашого дослідження – проаналізувати основні прояви аналітизму у граматичній системі сучасної російської мови; виявити основні труднощі засвоєння аналітичних форм і

конструкцій інофонами; запропонувати найбільш оптимальний підхід до їх подолання.

Типологічна класифікація мов побудована на урахуванні особливостей їхньої граматичної будови. Російська мова типологічно належить до мов флективно-аналітичного типу (або, інакше, синтетично-аналітичного складу). В аналітичних мовах граматичні значення передаються поза межами слів, тобто іншими словами, порядком слів. Важко назвати мову, яка була б чисто флективною (синтетичною) або чисто аналітичною. Зазвичай у мові представлені змішані риси аналітизму й синтетизму. Синтетичні властивості відрізняють російську мову і взагалі слов'янські мови від інших індоєвропейських мов. У російській мові синтетичні елементи є провідними, однак і аналітизм посідає в ній важливе місце і, що є особливо суттєвим, має тенденцію до поширення.

Огляд останніх досліджень. Посилення аналітичних тенденцій у російській мові – одна з актуальних у сучасному мовознавстві тем дослідження. У 1950-ті роки науковці зрідка говорили про початок цієї тенденції в російській мові, у 1980–2000-ті роки з'явилася велика кількість публікацій із цієї проблематики. Тенденцію до аналітизму в розвитку індоєвропейських мов відзначали І. Бодуен де Куртене, М. Крушевський, А. Мейє, В. Виноградов та інші науковці. У 60-і роки ХХ століття на великому фактичному матеріалі була підтверджена гіпотеза про посилення в російській морфології ознак, характерних для мов аналітичного складу. На думку більшості фахівців, збільшення в російській мові тих чи інших рис, властивих аналітичним мовам, не слід сприймати як загрозу синтетичному складу, а аналітичні інновації все-таки відбуваються на граматичній периферії, хоча і привертають пильну увагу своєю новизною.

Відмінювані іменники, прикметники, числівники, система зміни дієслова становлять свого роду «опору синтетизму» в морфологічному складі російської мови (М. Панов). Разом із тим у морфології сучасної російської мови є також «острівці» і навіть цілі «материка» аналітизму. Це, перш за все, прислівники, модальні слова, службові слова, вигуки, звуконаслідування.

Тенденція до аналітизму активно поширюється і на ті частини мови, що виражають своє граматичне значення переважно флективно показниками граматичної форми слова, тобто

синтетично. Так, порівняно недавно, у XVIII столітті в російській мові почали з'являтися невідмінювані іменники; у XX столітті було встановлено клас невідмінюваних прикметників (М. Панов).

Виклад основного матеріалу. Аналітизм – це властивість, перш за все, граматичної системи мови; вираження граматичного значення у граматичній формі, що складається більш ніж з однієї словоформи. У цьому випадку лексичне і граматичне значення набувають роздільного вираження. Лексичне значення виражається самостійним словом, а граматичне переважно службовим, допоміжними мовними засобами: допоміжними дієслівними формами, прийменниками, частками, сполучниками. Велику роль у побудові речення в аналітичній мові відіграє також порядок слів, що чітко регулюється спеціальними правилами. Як відомо, мови у своєму розвитку рухаються за шкалою аналітизму – синтетизму. Усі стародавні індоєвропейські мови, наприклад, грецька, латинська, санскрит, мали сильний синтетичний характер. Синтетичною була і праслов'янська мова.

Зазначимо, що в сучасній російській мові збільшується кількість аналітичних елементів. Найбільш регулярними формами прояву аналітичних тенденцій у російській мові є аналітизм у галузі граматичного та лексико-граматичного значень. Помічено, що використання в російській мові аналітичних конструкцій стає все більш активним, що пов'язано, очевидно, не стільки з недосконалістю граматичної системи, з недостатністю словотворення і прагненням мовної системи заповнити утворені лакуни, скільки із загальномовною тенденцією до найбільшої мотивованості позначення, прагненням до точності й виразності. Не всі розчленовані найменування, наявні в російській мові, можна зарахувати до прикладів дериваційного аналітизму, порівняймо, наприклад, *принимать участие – участвовать, намазать маслом – намастить, класть яйца – нестись*.

Як зазначає у своїй фундаментальній праці, присвяченій аналізу дієслівних дериваційних сполучень, А. Нікітевич, «вражає лексичне різноманіття власне дієслівних компонентів» (переклад наш – К.В.) [5: 40]. Можна навести численні приклади: *дать / предоставить аванс (авансировать), положить / поставить пломбу в зуб (запломбировать), терпеть / испытывать муку (мучиться)* тощо. На це звернув увагу ще В. Виноградов у своїй

класичній праці «Русский язык» [2] і докладно описав аналітичні форми слова, тобто вираження різних граматичних категорій за допомогою аналітичних конструкцій, різною мірою граматикалізованих. Сюди належать описові, аналітичні форми ступенів порівняння, види аналітичного вираження категорії особи, описова (аналітична) форма майбутнього недоконаного виду. На думку А. Нікітевича, аналітична конструкція може бути формою відповідного самостійного слова, входячи в систему його словозміни (або формотворення) – у парадигму слова [5: 32]. Особливу роль у системі російського дієслова відіграють також явища дериваційного аналітизму, розчленоване вираження словотвірних значень, коли допоміжне слово виконує роль словотвірного афікса, пор. рос. *позеленеть – сделаться зеленым*.

Граматичні значення дієслова в російській мові виражаються переважно флективно, хоча збереглися й деякі аналітичні форми. Так форми наказового способу можуть утворюватися синтетично й аналітично: форми сумісної дії можуть утворюватися в такий спосіб – частка *давай / давайте* + інфінітив (наприклад, *давай петь, давайте спать*); форми 3-ї особи однини і множини утворюються поєднанням частинок *пусть, пускай, да* з формами 3-ї особи дієслова в однині або множині дійсного способу (наприклад, *пускай веселятся, пусть придёт, да здравствует солнце*).

Значення умовного способу виражається тільки аналітично: до дієслівної форми минулого часу приєднується частка *бы* або *б* (при цьому частка *бы* тільки в поєднанні з дієслівною формою минулого часу є показником умовного способу). Форми майбутнього часу утворюються синтетично й аналітично: синтетичні – форми майбутнього простого, за значенням вони є формами майбутнього часу, а за творенням – формами теперішнього часу дієслів доконаного виду (наприклад, *напишу, сделает, придет*); аналітичні – форми майбутнього складного, властиві дієсловом недоконаного виду, утворюються за допомогою допоміжного дієслова *быть* в особовій формі майбутнього простого й інфінітивній формі основного дієслова (наприклад, *буду ждать, буду смотреть*).

Розвиток граматичної системи російської мови призвів до скорочення аналітичних форм дієслова. Водночас сучасна російська мова багата аналітичними дієслівними конструкціями.

Можливість їх творення обумовлена існуванням у мові багатозначних дієслів: так званих «напівсамостійних» слів – *стать, делаться, становиться, казаться, остаться, называться* тощо; допоміжних дієслів – *быть, являться*. Аналітичні конструкції з подібними дієсловами є поєднанням дієслова та іншої форми – імені, яке позначає цілісну ознаку – дію або стан суб'єкта, при цьому граматичне значення виражається всіма компонентами конструкції (*Ты стал совсем взрослым. Твои вопросы становятся навязчивыми. Он считается крупным специалистом в этой области. Она была среднего роста. Это осталось самым ярким воспоминанием моего детства. Он казался моложе.*).

До багатозначних дієслів належать фазові дієслова – *начинать, начать, закончить, продолжить* (у конструкціях, які вони утворюють, значення предикативної ознаки, виражене інфінітивом основного дієслова, поєднується зі значенням його початку, кінця або продовження), а також – модальні дієслова: *хотеть, мочь, желать* та інші. У конструкціях, які вони організують, значення предикативної ознаки, виражене інфінітивом основного дієслова, поєднується зі значенням наміру, волевиявлення, рішення, бажання, повинності, можливості. У подібних конструкціях основне граматичне значення висловлює змінюваний компонент (багатозначне дієслово).

Останнім часом у текстах наукового, а також публіцистичного та офіційно-ділового стилів набули широкого поширення дієслівно-іменні конструкції на зразок *дать отчёт, обратить внимание, осуществить анализ, провести работу* тощо. Вони також є аналітичними, оскільки тільки нерозривно один від одного виражають граматичні та лексичні значення, характеризуються ідіоматичністю.

Серед проявів аналітизму можна виділити різні процеси сучасної мови: поповнення класу невідмінюваних іменників (*большое/большие джакузи, разноцветное/ разноцветные парео, полезное/ полезные авокадо*) і прикметників (*беж, бордо, макси*); утворення та функціонування аббревіатур (*МИД выразил недоумение* – аналітизм виявляється в узгодженні дієслова не зі словом *министерство*, а з формою чоловічого роду, діє принцип формального узгодження), аналітичне вираження граматичних категорій у слів спільного роду (*Пришла твоя любимая Женя*).

Пришёл твой любимый Женя. Он такой неряха. Она такая неряха); слів на позначення людей за професією (*Секретарь была очень занята. Врач пришла вовремя*). Усі ці явища демонструють тенденції аналітизму, які можуть свідчити про активізацію цього процесу й поширення його на різні групи слів. Сутність аналітизму розкривається в низці інших співвідносних із ним понять, наприклад, в експансії називного відмінка й невідмінюваності. Оскільки перелічені нами поняття лежать в одній площині, то виявити взаємозумовленість між ними досить складно.

До синтаксичного аналітизму належать розчленовані (*Меня зовут Лешка Мальшев. Я родился в Свердловске. Папа тоже. И Юлька. А мама в Ташкенте*), сегментовані (*Она... она сказала, что соскучилась. Такая маленькая. Ничего не понимающая. Сестренка моя, Юлька*) й парцельовані (*А на улице сильно печет солнце! Повесеннему*) конструкції. Як правило, це конструкції експресивного характеру, що прийшли в письмову мову з розмовного синтаксису. Особливо поширені ці явища в мові газети або художньої літератури, зокрема, останніх десятиліть.

Викладачі, перш за все, повинні звернути увагу на вироблення в студентів вміння знайти структурну схему речення, здатну реалізувати мовленнєвий задум висловлювання, відібрати потрібний матеріал для наповнення цієї схеми, утворити форми слів і з'єднати їх за правилами російської мови.

У морфології з явищем аналітизму пов'язують різні зміни, як правило, у сфері іменних частин мови. Н. Валгіна зазначає, що «аналітизм виявляється: 1) у скороченні числа відмінків; 2) у зростанні класу невідмінюваних імен (іменників, прикметників, числівників); 3) у зростанні класу іменників спільного роду, точніше, у застосуванні форм чоловічого роду на позначення жіночої статі; 4) у зміні способу позначення збірності в іменах іменників (збірне значення у форм, що позначають одиничність)» [1]. Як бачимо, проблема аналітизму пов'язана з різними граматичними категоріями іменних частин мови, кожна з яких вимагає окремого ретельного дослідження.

Навчати граматики іноземної мови – значить формувати у студентів граматичні навички мовлення. Формування стійких граматичних навичок передбачає два основні етапи: етап презентації нової граматичної конструкції (далі ГК) та етап

автоматизації. Введення граматичного явища, зокрема аналітичних форм і конструкцій, – виключно важливий етап, від якого залежить успіх формування навичок, та який сприяє уникненню типових помилок у мовленні студентів. На цьому етапі передбачають таку послідовність дій: 1. Створення викладачем ситуації чи постановка узагальненого комунікативного завдання, для вирішення якого потрібна подана ГК. 2. Демонстрація викладачем низки ситуативно обумовлених висловлень із визначеною структурою. 3. Утворення студентами висловлень із визначеною структурою у запропонованих ситуаціях. 4. Пояснення за допомогою структурно-тематичної таблиці функції та форми граматичного явища, що вивчається, а також ознайомлення з інтонацією речення та його структурою. 5. Запис викладачем на дошці правила-інструкції, формули речення з новою ГК, двох-трьох зразків з підкресленням потрібних елементів. 6. Мовленнєві дії студентів, що спочатку виконуються за викладачем, а потім самостійно з різноманітними опорами. Звичайно, не кожна структура потребує під час її введення виконання всіх цих дій. Які виконувати, а які ні – вирішує викладач, виходячи зі специфіки граматичного явища та рівня підготовленості студентів.

Починати ж роботу над формуванням кожної нової граматичної навички потрібно не з правила, а зі сприйняття студентами на слух мовленнєвих зразків, якими ілюструється використання потрібної аналітичної форми чи конструкції. З цим погоджується більшість сучасних методистів.

На нашу думку, аби попередити появу помилок у вживанні аналітичних форм і конструкцій, слід познайомити студентів із «проблемним» явищем набагато раніше детального його вивчення. Важливим також є підбір навчального матеріалу. Наприклад, щоб подолати помилки в уживанні аналітичних форм дієслів майбутнього часу недоконаного виду, можна підготувати тексти з переважанням саме цих форм, запропонувати студентам переказувати їх, а також складати власні тексти з цими формами. Будуть корисними вправи, пов'язані з трансформацією синтетичних форм в аналітичні й навпаки. Важливо виконувати ці вправи постійно.

Наведемо інший приклад: студенти неправильно утворюють форму умовного способу. І хоча цією формою вони користуються

відносно рідко, іноді виникає потреба в її використанні. Цю помилку можна попередити так: наприклад, під час вивчення тем «У магазині», «У кафе», «За столом» ознайомити студентів з конструкцією «*Я хотел бы / Я хотела бы ...*» (рос.) тощо.

В усному російському мовленні студентів трапляються помилки, пов'язані з уживанням аналітичних форм вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників: «*Река Янцзы – самый длиннейшая из рек в Китае*». Помилки виникають унаслідок змішання простої та складеної форм – «*самый умнейший студент*», «*наиболее высочайшее здание*» тощо. Щоб запобігти появі подібних помилок, слід запропонувати студентам виконати систему вправ із закріплення знань ступенів порівняння прикметників. Це тренування допоможе сформувати необхідну навичку, досягти рівня автоматизму.

Висновок. Аналітичні процеси, що відбуваються в сучасній російській мові, можна розглядати як результат внутрішніх (іманентних) законів розвитку російської флективно-синтетичної системи і як результат впливу аналітичних мов у межах загальносвітової глобалізації. Активне зростання обсягу аналітичних конструкцій у російській мові в останні десятиліття пов'язують, у першу чергу, із зовнішнім впливом, який, на думку деяких фахівців, викликає «зрушення» в російській флективно-синтетичній платформі.

Основними засобами подолання труднощів, пов'язаних із засвоєнням аналітичних форм і конструкцій російської мови, а також засобами формування граматичних навичок, є такі: попереднє прослуховування матеріалу, імітація у мовленні, однотипність фраз та регулярність їх повторення, дія за аналогією, «відносна» безпомилковість дій, різноманітні методи вироблення автоматизму та мовленнєвий характер вправ. Уведення нового граматичного явища базується на комунікативному підході до вивчення мови. На етапі презентації аналітичних форм і конструкцій потрібно приділяти увагу формулюванню правил-інструкцій та правил-узагальнень, що мають будуватись відповідно до таких вимог: функціональна спрямованість, адекватність, науковість, узагальненість, доступність та інструктивність. Зважаючи на особливості граматичної будови російської мови, зокрема на наявність аналітичних форм і конструкцій, та зумовлені

цим труднощі у її вивченні, презентацію нових ГК мови доцільно, на нашу думку, вводити із використанням допоміжних таблиць, періодично систематизуючи матеріал.

Ми переконані, що в навчальних матеріалах для іноземних студентів кожен мовний факт повинен отримати детальну методичну інтерпретацію в різних ракурсах: з погляду його місця в системі мовних явищ, функціонування в мовленні, використання в рецептивних і продуктивних мовленнєвих діях, «обслуговування» комунікативних завдань, обумовленості нелінгвістичними чинниками, співвіднесення з фактами й системою рідної для студента мови.

Перспективи подальших досліджень полягають, на нашу думку, у послідовному вивченні й описі аналітичних форм і конструкцій на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие. М.: Логос, 2001. 304 с. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/about.htm> (дата звернення: 17.09.2018).
2. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. М., Л.: Учпедгиз, 1947. 784 с.
3. Князев Ю.П. Воздействие референции к будущему на противопоставление видов в русском языке. *Acta Linguistica Petropolitana*. Труды Института лингвистических исследований РАН, X (2): Русский язык: грамматика конструкций и лексико-семантические подходы. СПб.: Наука, 2014. С. 43–70.
4. Мельников Г.П. Системная типология языков: Принципы. Методы. Модели. М.: Наука, 2003. 395 с.
5. Никитевич А.В. Русский глагол в составе номинативных рядов. Гродно: ГрГУ, 2004. 347 с.
6. Типология морфосинтаксических параметров: материалы международной конференции «Типология морфосинтаксических параметров 2015». Вып 2. Москва, МПГУ, 2015. 515 с.
7. Философия и методология науки: учеб. пособие для аспирантов / А.И. Зеленков и др.; под ред. А.И. Зеленкова. Минск: АСАР, 2007. 146 с.

REFERENCES

Knyazev, Y.P. (2014). *Vozdeystvie referentsii k buduschemu na protivopostavlenie vidov v russkom yazyike* [Impact of reference to the

- future on the opposition of species in the Russian language]. *Acta Linguistica Petropolitana*. Trudyi Instituta lingvistichekikh issledovaniy RAN, X (2): Russkiy yazyik: grammatika konstruksiy i leksiko-semanticheskie podhody [Proceedings of the Institute of Linguistic Studies of the Russian Academy of Sciences, X (2): Russian language: construction grammar and lexical-semantic approaches]. SPb.: Nauka, pp. 43–70. [in Russian].
- Melnikov, G.P. (2003). *Sistemnaya tipologiya yazyikov: Printsipyi. Metodyi. Modeli* [System typology of languages: Principles. Methods. Models]. M.: Nauka [in Russian].
- Nikitevich, A.V. (2004). *Russkiy glagol v sostave nominativnykh ryadov* [Russian verb in the nominative series]. Grodno: GrSU [in Russian].
- Tipologiya morfosintaksicheskikh parametrov* [Typology of morphosyntactic parameters]. Materialy mezhdunarodnoy konferentsii “Tipologiya morfosintaksicheskikh parametrov 2015” [Materials of the international conference “Typology of morphosyntactic parameters 2015”]. (2015). Vol. 2. Moscow: Moscow State Pedagogical University [in Russian].
- Valgina, N.S. (2001). *Aktivnyie protsessyi v sovremennom russkom yazyike* [Active processes in modern Russian]. M.: Logos URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/about.htm> [Accessed 17 Sep. 2018] [in Russian].
- Vinogradov, V.V. (1947). *Russkiy yazyik. Grammaticheskoe uchenie o slove* [Russian language. Grammatical doctrine of the word]. M., L.: Uchpedgiz [in Russian].
- Zelenkov, A.I. (Ed.) (2007). *Filosofiya i metodologiya nauki* [Philosophy and methodology of science]. Minsk: ACAP [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 23.09.2018

Косьміна Вікторія Юрїївна, старший викладач кафедри мовної підготовки І Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, Харків, майдан Свободи, 4); e-mail: wredf@ukr.net; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8695-7246>.

Косьміна Вікторія Юрїївна, старший преподаватель кафедры языковой подготовки І Учебно-научного института международного образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина (61022, Харьков, площадь Свободы, 4); e-mail: wredf@ukr.net; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8695-7246>.

Viktoriia Kosmina, Assistant Professor, Language Training Department 1, Institute of International Education for Study and Research, V.N. Karazin Kharkiv National University (61022, Kharkiv, 4 Svoboda Square); e-mail: wredf@ukr.net; orcid: <http://orcid.org/0000-0002-8695-7246>.